

847

rec 20/1/50

pp. 1-10

s. 847 Mogwê, T.O. K32/28 A13/7/28

LOTSO LWA BATLHWARE

(T.O. Mogwê)

K 32/28

1/10

*This is original presented by Prof. J. Schapera Jan 30
to keep in Ethn Sect. J.W.
pp. 1-10*

BaTlhware ke BaHurutshe. Ba ne ba kgaogana le BaHurutshe go busa kgosi Mohurutshe I. Mohurutshe a tsala bana ba ba latagalanang: Pulê, Monyane le Maêlê. Maêlê le ha e le Motlhware e ne e le ngwana yo mmôtlana.

E rile motse o le gauhi le lentswe ja Chwenyane je le gauhi le Lobatsi, ngwana yo mmôtlana a kopa rraagwê ebong kgosi letsholo ka mophato. Ka lobaka lo BaHurutshe le BaKgatla bagaKgahêla le ba ga Mma-naana ba le ba sale mmogo. Mme kgosi rraagwê Maêlê le BaHurutshe ba letla ngwana wa kgosi.

Mme ke gone Maêlê a thibêlêla mo lentsweng ba nna jaka ditshwene. Ba ne ba tsoma diphologolo ba agile motse mo. E rile ka kgwedi ya Phalane, ba ya go kopa basadi. E ne e le tlwaêlô go tsaya lehuha. Mme ba ne ba rebolelwa basadi ba babotlana, ba bagolo ba sala kwa gae. Mophato o monana o, o no o tlo o ise diphologolo kwa gae ba belese makaba ba di ise kwa gae bone ba ntse ba le mo lentsweng. Gape ba kopa dikopa tse di gangwang tsa maradu le tsone ba di rebolelwa. Gone ga lengwa ba ntse ba le koo. Go ne ga isiwa thomô kgosi ya biletsa ngwana wa yone gae gangwe le gape, mme a nna a gana a hêla a itsetsepêla mo legaeng je leša. E rile ka kgwedi ya ntlha ya ngwaga ya Merikgong ebong e go longwang ka yone, kgosi ya leka go biletsa ngwana kwa gae go re ba e

- go -

K32/28

go loma ebong go ja maungo a ntlha a ngwaga. Mme Maêlê a hêla a gana a itsetsepê ka go re ba lome hêla ka bana ba basadi ba bagolo ba le kwa gae ha go lomile bônê go siame ka e le dikgosi. E rile go ntswe ka kagiso. Maêlê a ntsha batho ba gagwe ka bonokwane, a re ba yê go phutha MaKgalagadi otlhe mo maemong a a rulaganang, a a neng a agile mo Ntaketoga, gauhi le Lobatsi, le ba ba mo Lobatse, ba ba mo GaMathuba, mo Mogodi le mo Mogodibong gauhi le Kgoro le ba ba mo Beteng gauhi le Pitsana-Photlokwe. E rile Maêlê a sale mo lentsweng je, o ne a tle a kwae ke go re a itapolose mo motshegareng ka ha tlase ga moruti wa setlhare se seneneng se le mo lentsweng ja Chwenyane. Mme e rile a laela batho mo go phutheng MaKgalagadi, a re ba tle ba lebe lentswe ja Tlhabelang ka bone. Mme ene a sala a huduga a ya go rakanela nabo koo. Mme ha a heta a thibeleda ka go ikaega ka lentswe ja Mmamotso. A tloga ho a tla le noka ya Ramatlabama, a tla ka Mahika, a ya le noka ya ga Molopo a ntse a na le batho ba gagwê le MaKgalagadi a o neng a a phuthile ba hitlha kwa GaModimola. Ha ba hitlhela motho teng yo o na a bidiwa ka leina ja Modimola. Ba tla ka Phitshane ba kwa Mabulê. E hetile ya re ha ba thibeleda sebaka sa boleele jwa ngwaga, ke ha ba hitileng ba ba ba lema gone ka ngwaga wa ntlha o ba duleng ka one kwa ga bone. E rile ka kgwedi ya Moranang ba le ha, ga tla barongwa ba tswa go Phoswane ebong rraagwe Maele ka e ne e le je lengwe leina ja gagwe, ba heta ba boleleda Maele thomo ya ga rraagwe

- kgosi -

kgosi Phoswane ba re: kgosi e re romile ya re re go ree re re, ga o tihole o le morwawe o morwa motlhware ka o ganne go ya gae. Mme motlhware ya bo go rewa setlhare se o neng a tle a kwae mo go sone a sale mo lentsweng ja Chwenyane se le gompieno thitô ya sone e sale teng. Maele a bitsa lebatla gongwe pitso jaka e a re gongwe le bidiwe, e rile batho ba sena go phuthega kgosi Maele a lopa go re barongwa ba kgosi ba bolele thomo ya bone. Barongwa nnê ba hêla ba bolela jaka ba setse ba boleletse Maêlê, ke gone Maele a re, Rrê o rile ke reng ka lotshwao? Mme barongwa ba latola ha kgosi e se ka ya bua sepê ka lonê. Maele a botsa gape a re, mme rrê o rile ke reng ka sereto? Mme barongwi ba hêla ba latola gape. Ke gone Maele a hetola ka go re, Rrê o neile leina la bobedi, o rile a nthaya leina a re ke Maele, jaanong gape a re ke Motlhware, mme go simolola gompieno leina ja me ke Motlhware, lona batho ba me lo bidiwa Batlhware le ha e le gongwe go ka twe BagaMotlhware. Ke gona leina ja moraha o le simologileng teng.

Jana kgosi ya ntlha ya Batlhware ebong Maele a naya barongwa ba ga rraagwe tsela go boya, a ba maemeditse ka dimpho tse dikgolo thata tsa ga rraagwe di tswa mo go ene. Mme Maele a raya batho ba gagwe a re, ke hetela pele. Mme a huduga a hetela pele. Ke teng ha e rile a huduga gone, MaKgalagadi a o neng a dule ka one kwa o neng a tswa teng a ba phatlalalêla a iphitlha mo majeng le mo dikgweng. Mme ke one gongwe bone ba ba ruilweng ke BaRolong ba Mahika.

- Bangwe -

* Bangwe ba bone ba itsiwe jaka MaKgalagadi o Ntšhe. Mme Maele a ya go tsena kwa Tsowe. Kwa Tsowe a ya a aga dithako teng tse le gompino di saleng teng. Ba heta ba hithela o mongwe morabe wa MaKgalagadi ba ba bidiwang BaKgatea. Mme Maele a swa. Janong ga busa Maubele. Ba ya ba rua batho ba ba MaKgalagadi ba ba belegela bana mme e rile bana ba gola ba bua puo ya morabe o wa SeKgalagadi mme puo ya bone ya hetola dite me tsa bone. Ke gone puo ya SeTlhware e thaega, ba tsenya tlhaka "h" mo boemong jwa "r", jaka mo lehokong "dira" ba re "diha".

Lehatshe je e ne e le ja morabe wa batho MaTlamma gongwe MaDamara. BaTlhware ba tllhabana nabô. Bone ba bo ba lwa ka marumo a SeTswana a a bidiwang digai, mme MaTlamma a tllhabana ka melamu. BaTlhware ba ba konatelela ba ba lelekela kwa bophirimatsatsi, ba ba ba ba gapêla dikgomo. Metse ya MaTlamma e e neng e le mo nokeng e ne e le e: Loopeng kwa dikgatlhong tsa melapo e mebedi wa Kudumanele le Moshaweng. Motse o mongwe e le kwa Khwiisi.

E rile ba sena go thibelela mo Tsowe, mosadi wa kgosi wa ga Maele a bo a tsile a le mosadi, ke go re a le moimana. Mme a bona ngwana e le mosimane a rewa leina ga twe Phadima. Ka Maele a na a sule mme go busa mongwe Maubele rrangwanagwe Phadima a mo tshegeditse jaanong ga busa mong wa bogosi Phadima. Mme a busa ka sebaka sa dingwaga di sekae le ene a swa. Ke go busa Mogobane. Mogobane a busa ka sebaka se se khutshwane le ene a swa. Ga hitlhelwa ngwana yo e neng e le mong wa bogosi a le mmôtlana. Jwa

- tshegediwa -

tshegediwa ke Keakopa. Keakopa a hudusa BaTlhwane a ba isa nokeng e Ntsho kwa tlase. Ba heta ba hêla teng; ba tlhaselwa ke botlhoko jwa madi a mo teng. Keakopa le ênê a swela teng. Golo ha ga rewa leina GaKeakopa le gompiono. Ba huduga teng ba tla go aga mo Tsineng. Ha bogosi jwa heta jwa newa mong wa jone morwa Mogobere leina ja gagwe e le Mokotsi. Mokotsi a tsala Tshesebe. Tshesebe a tsala Monye a tsala Ditakê, Ditake a tsala Mothopi le Dithotodi monna Mothopi. Ditake a busa ka lobaka lo loleele a ba a tsohala. Ga twe e ne e tle e re a biditse lebatla le nnele ha kgorwaneng ya lolwapa ka ntata ya go gola. E rile ka go gola a raya morwawe Mothupi a re a tsee puso. Mme morwawe a gana a re, boswa ga se jwa batho boswa ke jwa dikgomo. E rile a retetse a bo naya Maamogwe go re a bo tshegeletse beng ba jone ka ba ne ba sale ba bôtšana. Bogosi jwa se ka jwa tlhola bo boela kwa ga Phadima jwa nnêla ruri mo Galotlhare mme a tsala Mosimane le Mosimanyane.

Mosimane a gapa dikgomo tsa ga Phadima a dira seo se go tweng go thêla tlhwane mbu, ke go re a dira se e leng moila. BagaPhadima ba tlosa bogosi mo go Mosimane ba bo naya Mosimanyane monnawê. Mosimanyane a tsala Morwê, ênê a tsala MoNgwaketse. MoNgwaketse a tsala Bareki. E rile rraagwê MoNgwaketse a sa tshidile Bareki a tlogela rraagwe a hudugela kwa Tsowe. Mme kgosi MoNgwaketse a bo a sa rate a gana ngwana a ka mo tlogela a le esi le motse. Mme e rile Bareki a bona ha rraagwe a mo paletse, a ya kwa go Setshogela yo MoNgwaketse o na a busetsa ha tlase ga gagwê a ya go itlalea mo go ênê go re a mmuêlê le

- rraagwe -

rraagwe go mo rebola. Mme jana Setshogela a rebolela Bareki khuduga, ka Bareki a tsere Sara morwadi a Setshogela. Mme ba ga Lotlhare ba hela ba ntse ba ngangaba ba gana go letla ngwana. E rile ka Setshogela a bona go gana ga boora Lotlhare, a ntsha barwawê ba le batlhano ba hudugela nae kwa Tsowe, ba maina a: Sekhakhu, Nteta, Sebogodi, Gaetsietse le Dikolanyane. Mme ke gone ha Bareki a bona nonoho le thata ya go hudugela kwa Tsowe. Kgosi MoNgwaketse a sala le monnawê yo mmôtlana ebong Morwê mo Kudumane. Mme MoNgwaketse a swa. O sule ka ngwaga wa 1866.

E rile ka yone ngwaga e ga nna selo se se gakgamatsang, letsatsi ja swa, le kgosi ya MoRolong kwa Morokweng le yone ya swa ebong Maiketso. Mme go tloga ha Batlhware ba kgaogana ka go tlhoka mahatshe a ditemo, ba kgaogana ka makase ke go re metsanyana. Morago ga moo ga tswa Morwê mo go bone ka Batlhware ba sekae. A ya kwa lehatsheng ja BaKgothu kwa ba ileng ba mo halatsa gone. Kelukilwe a Setshogela le ene a huduga ka motse o motona a tla mo nokeng ya Moshawa a aga gone. Morago ga moo ga tsoga dintwa thata mo lehatsheng je le kwa Borwa. Dintwa tsene tsa hepiwa ka MaXhosa a ga Windv le kgosi ya MaFenku (Fingos) yo o bidiwang Bankuru Malgas, le kgosi ya BaKgothu Gamog le kgosi ya Batlhaping yo o bidiwang Janki Mothibi, mme ba tlabana le MaEnglish, mme MaEnglish a henya MaXhosa, MaFenku le BaKgothu, mme ba halalela kwa lehatsheng ja Batlhware, mme ba tshabela kwa GaMopedi, mme kgosi ya GaMopedi yo o bidiwang Ikaneng a Metswi a re, ke lo sietse mo go nna ke lo belege mme ke mongwe hela le lona ke tla lo thusa, mme a leka go laletsa Batlhware, mme ba gana.

- Kelokilwe -

Kelokilwe mogolo wa ga Phadima a gana. Makgolokwe kgosi ya Majana kwa Lenberg le ene a gana. E ke yone ntwā ya ntlha. Dinki kgosana ya Maipeing le ene a gana. Morwê a MoNgwaketse wa Kudumane ene a dumalana mme a rapelwa ke moruti Mackensi a mo kganela, a re, ke a go tlhagisa tsala ya me, mme o se ka wa tllhabana morāhe o o tlang o thata ga go ke go tllhabanwa nao; mme kgosi Morwe a reetsa a lesa ntwā go leka go tllhabana. Kelokilwe a ba a ntse a lekwa Moshaweng. Mme a roma monnawê Lebetsweng kwa Kudumane kwa go Morwê e le batho ba le masome mabedi ba palame dipitse ka thagiso a re, Tsamayang lo ye lo ree Morwê lo re ka re, a se ka a tllhabana le MaEnglish lo re morāhe o lo re morāhe o ga go ke go tllhabanwa nao nonoho ya one e kana ka ya motlhwa (white ants). Mme Morwe a lesa ntwā gotllhelele hela a tswa mo go yone mme ka Ma-English a tla a leleka MaXhosa le MaFinku le noka ya Kolong ba tla ba tllhatloga na yo kwa godimo, ba tllhatloga ha Mmamutlê ba tlogela noka. Ba ya kwa Manyeding kwa go Janki ka a tllhabana nabo, mme ba hitllhela Janki kwa legaeng ja gagwe, mme a tla go rakanela nabo mo goo, ka e ne e le ntwā ya ga Luka a Janki mme ba tllhabanela hoo ka kutlo botlhoko mme ba palela Manelesemane ba ba busa ka morago, mme Manyelesemane a boa ba ya go ikokwanya. E rile ba sena go iphutha ba ya go tllhabana le Janki kwa legaeng ja gagwe kwa Manyeding le ha ba tllhabana ka kutlo botlhoko, mme ga henya Manyelemane ba leleka Batllhaping, Batllhaping ba tshabela kwa dithakong tsa Bothithong. Manyelesemane a leba Gasegonyane e ntlheng ya bophirimatsatsi ba ya go tsena kwa Kudumane wa ga Segonyane. Ba le hoo ba

- bololela -

K32/28

bololela Gamopedi kwa dintweng tse di teng e le ntw
ya dikgosi di le nne, mme ba tllhasela Gamopedi le-
tsatsi le tlhaba ka nako ya le a.m., mme ba ne ba
hotse tlhoi tsotlhe tsa one ba tshotse dikanono di
le tharo, mme e rile ka nako ya 8 a.m. ba bo ba hala-
ditse batho bantsho. Kgosi Ikaneng a bolawa mo ntweng
e. Batho ba le bantsi ba bolawa mo ntweng e, jaka
Basiang a bolawa rrangwana kgosi Monate, le ene a
bolawa, mme BagaMotlhware ya bo ba sule ka bontsi.
Ntwa e e ne e le ya ha General Warren, jaanong ntw
ya makgoa ya boa ya latela BaTlhaping kwa dithakong,
ya tsena kwa dithakong ka nako ya motshegare wa mai-
tseboa ya hitlhela ntona ya BaTlhaping ka batho ba ne
ba tshabile, ntw ya bo e tla le moruti Wookey. Moruti
yo a ruta kwa Bothithong. Jaanong ba heta ba raya
ntona yo e neng e le mosala-gae ba re, re rata go
roma motho mongwe kwa go Janki mme a ntsha mornawe yo
o bidiwang Kgosiimore. Ke gone General Warren a mo
naya lokwalo le khai e tshweu ebong flaga (flag), mme
a ya a hitlhela ntw ka morwa Janki yo mmôtlana a
bidiwa Kaelo, mme ba amogela lokwalo ba lobala ka
bosi, ba mmusa. General Warren e ne e rile mo lokwa-
long a re, e tla re ka 8 ke je dijo tsa moso le lona,
lo raya go re o tla ba tllhasela ka lobaka lo. Mme e
rile e ka nna nako ya bone ya moso a simolola go bolo-
lela Janki, ba kgabaganya molapo ba tsamaya molapo kwa
godimo ba leba kwa botlhabatsatsi, e rile ba sena go
kgabaganya ba aba ntw. Go no go na le MaXhosa a a
neng a tllhabanela bashweu ba itsiwe ka leina ja Marwê-
baki ke go re dibaki tse dikhubidu ka ba ne ba apesiwa
paka gongwe diaparo tse dibaki tse dimala mohubidu.

- Ntwa -

847

BaTlhware

- 9 -

K32/28

Ntwa e ya bantsho yone ya tsaya noka mo teng, dikgosi tsa Tlhaping ya bo di seo di tshabetse kwano pele kwa Setlagole, Luka le ene ka a na a setse a hudilwe le ene a seo mo ntweng go le bomonnawe go le borrangwana-gwe. Barwa kgosi ba ne ba le babedi, Disoloko le Kaelwe. Rrangwanagwe Mmitsiemang ke ene o neng a tshegeditse ntwa, mme ntwa ya tllhabana. Mme ntwa ya marwe-baki ya palama dithako ba okisa BaTlhaping ba ba raya ba re, lo se ka lwa re bolaya re ba lona, mme ba ba hupetsa ba bolaya dikgosana eothle tse di neng di eteletse ntwa pele.

Morago ga dintwa tse BaTlhware le bone ba halala jaka dinku tse di timetseng, mme ba ba ba ne ba nyatsa dikgosi tsa bone ba re le dikgosi tsa bone le tsone di ka bone tsa tllhabana mo ntweng. Ba nyatsa Kelokilwe ba re o buruthwe, ba re, ga re ka ke ra agela kgosi e e boruthwe, ba nyatsa Bareki ba re, ga ba ka ke ba agela e le baboi, ba nyatsa Morwê morwa MoNgwaketse monna Bareki, ba re, o tsieditswe ke moruti Mackenzie; mme BaTlhware ba halalela mo meraheng eothle, ba re ba ya kwa dikgosing tsa merahe e e pelo kgale, mme motse wa BaTlhware ga sala wa maje ebong wa Lenberg. Motse o le one wa se ka wa emela ruri ka dintwa tsa morago tsa BaTlhaping ne tsa tla go o senya. Jaanong go tloga ha BagaMotlhware ba tlhohohala ruri, ba se ka ba tlhola ba nna le dikgosi tse di tlhomameng ka nonoho ba sala e le baagi ba makasi (cluster of buildings). Ba bangwe ba halalela MoRolong, ba bangwe kwano Ga Ngwaketse, ke go re mo BaNgwaketseeng jaka re bona BaTlhware mo mahatsheng a.

- Tshimologo -

Tshimologo ya lehatshe ja BaTlhware ke Tsowe, le lebe Maubelelwe le Mpa-ya-Thutlwa, go hitlha kwa Marotubulung le ne le ya go ema ka Tlhadugas; le lebe kwa nokeng go hologela kwa go yone. Ya leba GaKeakopa o swetse jaanong ga bidiwa ka leina ja gagwe. Leina ja lehatshe ja Kudumane ja BaTlhware le biditswe ka kgosi ya BaKgothu e ne e bidiwa Kudumane, ya bolawa ke BaTlhware ba e bolaela mo logageng lwa lentswe. BaKgothu ne ba lwa ka bora le metswi, BaTlhware ba lwa ka marumo a digai.

end

end s 847